

Harai Dénes ny. ezredes:

„A VALÓSÁG PARTJÁN / RÓZSASZÍN SZEMÜVEG NÉLKÜL”

Dr. Szabó Tibor *Magyarország 2. világháborús katonai veszteségeiről – másképpen* című könyvéről¹

A háborúk tipikus jeleneteit minimálisra redukálva a *csaták – temetések* szópárt kapjuk; mindegyik szónak minden mozzanata, részalapota fontos, így a vesztesége is. A szerző a „veszteség” katonai fogalmát a két világháború közötti, valamint a jelenleg is alkalmazott széles tartalmakkal értelmezi, mely kiterjed: a harc képtelen állapotra (eltűnt, megsebesült, sérült, beteg, hadifogságba került, meghalt, elesett), de a szökötték létszámát is feltünteti. Általában a meghalt kategória tartalmazza a nem háborús halálokat, a hadbíróságok által elítélteket és kivégezteket, és az öngyilkosságokat is. A harc képtelen állapot sokaknál végleges volt, de esetenként lehetett átmeneti is, amikor például aknarobbanás traumájából felépült a sérült, majd ismét visszavezényelték a frontra stb. A szerző külön megerősítette: a „harc képtelen állapotba kerültek és rehabilitáltak, valamint a később növedékbe kerültek száma a pontosan azonosítható veszteségek kevesebb mint 1%-a.”

Nem kevésbé fontos a címben szereplő „másképpen” kifejezés, amit már recenzióm címével – egy Kassák-verssorral² – is szerettem volna jelezni, mert dr. Szabó Tibor érzékenysége, orvosi hivatása, az elesett katonák emléke iránti elkötelezettsége, a leszármazottak iránti felelőssége, valamint végtelen szakmai pontossága s a több mint egy évtizedes kutatásban való kitartása kellett e munkához. Továbbá jelenti e kifejezés azt is, hogy e kötetből valóban összerakhatók olyan faktorok, mint: a korabeli katonai kiképzettség erőssége vagy hiányai; a magyar katona harcban való helytállása, az áldozathozataltól sem visszariadó bátorsága, hősiessége; a harctéren a halál bürokráciájának gyakori működés képtelensége; a harcvezetés közben tartásának lehetősége-lehetetlensége, és még sorolhatnám, melyek kendőzetlenül, minden szubjektív taktikázás s összejátszó történelmi konszenzus nélkül,

¹ Dr. Szabó Tibor: *Magyarország 2. világháborús katonai veszteségeiről – másképpen*. A Magyar Olaj- és Gázipari Múzeum kiadása, Zalaegerszeg, 2017. (Szerk.: Szilágyi Teréz.) A külön nem jelzett idézetek e kötetből valók.

² Kassák Lajos: Budapest ége alatt című versének zárósorai.

belsőről érzékeltetik az ipari emberirtás természetét. A világháború befejeződésével, a magyar családok (is) magukra maradtak fájdalommal. Szabó Tibor a témáról való beszélgetésünk során utalt arra: számos szerző nyilatkozik az ügyben, ugyanakkor a rendelkezésünkre állott dokumentumokból aligha állapítható meg, hogy az alapadatokat milyen mélységben, milyen alaposással tanulmányozták.

A kötet három részre tagolódik. Az elsőben a szerző értékeli a katonai veszteségek becsléseiben mutatkozó eltéréseket. A fő részben a veszteséglajstromok nyolc rovatát tölti fel adatokkal, míg a kötetet egy, az olvasóhoz írt levél zárja. Az előszót Tóth János, a kötet kiadásának egyik támogatója írta.

A KATONAI VESZTESÉGEK BECSLÉSEIBEN MUTATKOZÓ ELTÉRÉSEKRŐL

Minden nemzet megszenvedte, megszenvedi saját igazságait – a magyar is. „Attól vagyok magyar, és csakis attól, hogy vállalom ezt a történelmet dicsőségével és szégyeneivel együtt is”³ – írta Páskándi Géza, hangsúlyozva, hogy nem csipegethetünk a nagy egészből. Az író az azonosságtudat lényegét fogalmazta meg. Az emberek identitása összetett, és annak a tradicionális társadalmakban szerves része a történelem, melyben különösen hangsúlyosak a háborúk felvillanó sikereikkel, tanulságos vereségeikkel, de mindenekelőtt az áldozatokra, a hősi halottakra való emlékezéssel, legyenek azok egyszerű közkatonák, altisztek, tisztek vagy tábornokok. Ez a veszteségkutatások etikai relevanciája.

A szerző módszertani megközelítése genetikus-történeti, mert hangsúlyozza, hogy a „...két magyar ezredet – ’52. Infanterie Regiment’ 1785–1918; pécsi ezred 1914–1918 – annak bizonyítására hoztuk be vizsgálatainkba, hogy [...] az ország katonai veszteségeinek hosszú előzményei vannak”. A kutatás további bázisát a katonai anyakönyvek, a komplett veszteséglajstromok, veszteségkimutatások, a repülő hősi halált és repülőhalált haltak betűrendben összesített névsora, valamint a vezérkarfőnökök jelentései adták. Különösen az egyedi katonák vesztesége esetében a bizonytalansági tényezők mindkét világháborúban nagyszámúak. Saját családom példáját is említhetem, anyai nagybátyámról, Fehér Gyuláról (anyja neve Fehér Julianna) – aki fegyveres szolgálatot teljesített a magyar 2. hadsereg állományában, és eltűnéséről adatot nem találtunk az elmúlt évtizedekben közzétett név szerinti veszteségkimutatásokban sem – dédnagyanyám és nagynénéim csak a háborúból a faluba hazatértektől hallottak bizonytalan híreket, hogy ki, mikor látta őt még életben.

A katonák természetesen egymásról is megírták a sérüléseket. Idézek az egyik 1944. július 30-i tábori postai levelezőlapról (postaszám: H. 681), melyben honvéd rendfokozatú apai nagyapám ezt írja feleségének a család ismerőséről: „...28-án könnyebben megsebesült és kórházba került, de nyugtasd meg a feleségét, egyáltalán nem veszélyes.”⁴ (Paradoxonnak tűnhet, hogy kifogásokat emelünk a háborús nyilvántartások hiányosságaira, miközben a mikroelektronika korában, a hálózatokba szervezett európai adatbázisokkal együtt sem tudjuk pontosan, hogy mondjuk hány magyar munkavállaló dolgozik külföldön.)

Az adatok összeállítása hiteles statisztikai módszerrel és programcsomaggal (Statgraphics) történt. A különböző kiadványokban a veszteségek eltérései jelentősek, ami nyilván az olvasónak is feltűnik – erre a szerző is utal, hozzátéve, hogy az „okokat nem ismerjük”, s ez

³ Páskándi Géza: A szabadság színváltásai. Magvető Kiadó, 1984, 166.

⁴ Magánarchívum.

nem is magától értetődő. Vámbéry Ármint idézi a szerző, aki a 19. századi adatok alapján hangsúlyozza, hogy „... a magyarság képezte kiválóképpen a katonai nemzetet”. Egy interjúban magam is kiemeltem, hogy az első nagy háborúban a központi hatalmak 23 millió, az antanthatalmak 42 millió katonájából 8,5 millió lett hősi halott, azaz a fegyverrel harcoló katonáknak 13%-a megsemmisült, mint ahogyan írták a korabeli angol lapok, „killed in the war”. Az adat önmagában is megdöbbentő, nem feledhetjük azonban, hogy a katonák ebben az időben parasztkatonák voltak (mint ahogyan az megelőző évezredben mindig, de hozzáteszem, még a második világháborúban is!), beleértve ebbe az első és második generációs munkásságot, akik társadalmi származásukat tekintve szintén parasztok voltak, azaz a társadalom „alapjának” jelentős része megsemmisült Oroszországban, Németországban, az Osztrák–Magyar Monarchiában, Törökországban, Olaszországban és még sorolhatnánk. Az általam idézett adatok ugyanazt az összetételt jelzik a hadirokkantak millióinál, az esetetek családjainak ellehetetlenülésénél, sok esetben megsemmisülésénél.⁵ Szabó Tibor is úgy fogalmaz az ipari háborúk természetét illetően, hogy: „Rendfokozatok szerint a katonai veszteségek döntő többsége a legalacsonyabb rendfokozatokra vagy a rendfokozat nélküliekre esik.” A szerző adatai igazolják leginkább („A háborúba belépés létszámáról tudunk, de szerintünk a későbbi mérleget teljes egészében homály fedi”), hogy a háború a kezdő adataival nincs meghatározva, minden adat eszkalálódik: jellemzőjében kiterjed, szélesedik (hadműveleti terület, fegyver- és anyagi készletek, emberveszteség, veszteségpótlás, halálokok, földrajzi és időjárási körülmények stb.).

A VESZTESÉGLAJSTROMOK NYOLC ROVATÁNAK ÚJ ADATAIRÓL

A szerző a veszteségi lajstromok elemzésével kapcsolatban megjegyezte: azok e munkából teljes egészében kimaradtak; a 14 lajstrom tökéletesen alkalmatlan arra, hogy azokból megállapítsuk, hogy „kivel, mi, miért, mikor és hol történt” (e hiány pótlása már előkészületben van). A szerző szerint a 14 veszteségi lajstrom szándékosan dekódolt adathalmaz, ami majd külön elemző tanulmányt igényel. A történeti források egy része „szerkesztői tevékenység” eredménye – Pierre Bourdieu francia szociológus megállapítása szerint is ez az igazság, de a szociológus Andorka Rudolf⁶ egyik interjúban szintén jelezte, hogy a demográfia területén (is) voltak tabutémák; adatok hamisítása az indexszámításoknál, a kódolásoknál; a besorolásoknál (kategorizációknál) működött a cenzúra, voltak privilegizált szakírók. Nem lehetett véletlen, hogy a magyarországi emberveszteségek témájához nyúló szerzők írásait elsősorban nem szakmai fórumok közölték. Stark Tamás kutatásainak eredményeit pl. a *Valóság* publikálta,⁷ míg Für Lajos írását a debreceni irodalmi folyóirat, az *Alföld* vállalta fel.⁸ A nacionalistává minősítés karanténjából csak kis időre, a háború befejezésének 40. évfordulója alkalmából tartott tudományos konferencia idejére léphetett ki egyikőjük. Csaknem négy évtizedre volt

⁵ Ujházi Loránd: Eredetiség vagy kulturális klónozás? Interjú. *Hadtudományi Szemle*, 2017/1., 527–534.

⁶ Javorniczky István beszélgetése Andorka Rudolfal. II. rész. *Századok*, 2006/2. sz., 144. (Interjúszám: 567.)

⁷ Stark Tamás: Magyarország második világháborús hadifogoly-vesztesége. *Valóság*, 1986. 12. sz., 55. Ebben a következőket írta: „A hadifogoly-múlt keserű öröksége, sajnos, napjainkban is érezteti hatását. A kérdés adminisztratív lezárása (1948) után az egykori foglyokat fasisztának, bűnösnek nyilvánították. Sokan közülük börtönbe, internálótáborba kerültek »gyanusú« múltjuk miatt. Még a hatvanas években sem számított bölcs embernek az, aki hivatalos helyen régi emlékeivel hozakodott elő. A hetvenes évek közepéig a hadifogságban eltöltött évek még a nyugdíjalapba sem számítottak bele. A történészek évtizedekig tartó hallgatása ugyancsak a mellőzés érzését erősítette.”

⁸ Für Lajos: Mennyi a sok sirkereszt? *Alföld*, 1984. 9. sz.

szükség ahhoz, hogy a háború befejezése után közreadott első, hevenyészett számadatoknak valakik utánanézzenek.

A név szerinti veszteséglajstromok nyolc rovatát következőképpen rögzítette a szerző: folyószám, családi és utónév (azonossági szám), rendfokozat, csapattest, állománytest, születési hely és év, szülőanyja leánykori neve, a veszteség megjelölése és időpontja (év, hó, nap); ez több, mint a veszteséglajstromok ötféle besorolási típusa: elesett, eltűnt, hadifogságba jutott, sebesült, sérült. A név szerinti veszteségkimutatások nem 5, hanem 85 veszteségfajtát tartalmaznak, lásd „Veszteségek a második adatbázis, a név szerinti veszteségkimutatások szerint”. Mindezen eltérésekkel kapcsolatban megjegyzi a szerző, hogy „statisztikai értelemben tehát két inkompatibilis adathalmaz áll szemben egymással” – ami statisztikailag önmagában is felveti az adatok érvényességét, különösen az első Nagy Háborúval kapcsolatban. Az osztrák–magyar haderő világháborús veszteségeit a katonai közlemények 4 típusra szűkítették, így: halott, sebesült, beteg, hadifogoly és eltűnt,⁹ s hozzátették, hogy az eltűntek felét halottnak kell tekinteni. A veszteségre való ráközelítés szempontjából a szerző felsorakoztatja például a polgári népességben (férfiaknál) a szív- és érrendszeri, valamint a fertőző betegségek esetén a konkrét halálzási okokat 1849-től 2007-ig. A halálok megjelölésének pontossága igen sokat változott. Illusztrációként egyik családtagunk esetét említem, aki 1853-ban született és 1854-ben meghalt, a református halotti anyakönyvben a halál okánál ez a beírás szerepel: „köznyavalya”. A 19. századi halálzási típusok számaránya, különösen a katona állományúak esetében, a 20. század első felére megsokszorozódnak, azaz a 19. századi 8 ok ugyanannál a csapattestnél – 'Erzherzog's 52 Infanterie Regiment – 1914-ben már 20, 1915-ben 35, 1916-ban 36, 1917-ben 43, majd 1918-ban 23-ra növekszik.

A szerző „Halottakról, kórházban elhunytakról, házi használatra készült jelentésekről. Helyőrségi kórházak jelentései, amiről jelentettek, és amiről nem” cím alatt 422 főt sorol fel, akiknek halálukai, részletes adatai nincsenek feltüntetve. Továbbá „Pro domo, avagy házi használatra” címmel hivatkozik a B-1 utasításra, mely „előírja, hogy a csapatköteléken kívül egészségügyi (e. ü.) intézetben elhalt honvéd egyének halálesetadatai, állománykezelés végett, az eredeti póttesttel közlendők. Ennek megfelelően az ily módon meghaltak adatai a fenti utasítás 32–43. pont szerint az illetékes póttestnek volnának leadandók.” E vonatkozásban felsorol 9 csoportosításban 187 katonát, akiknek a halál oka, ideje mellett rovatban ez áll: ismeretlen. Milyen okból? – kérdezi indokoltan és nyomatékosan a szerző, az általam csak néhány oldalon összesített, több mint 600 elhunyt katona esetében is. (Paradoxon, hogy a veszteség-nyilvántartások vezetése okkal, ok nélkül időszakosan abbamaradt, ugyanakkor a tábori postai levelezőlapok hivatalos feljegyzések cenzori rovatában folyamatosan ott található az ellenőrzések időpontjai és az aláírások.) A szerző rákérdezése azonban óhatatlanul a hierarchikus vezetési rendszerben a veszteség-nyilvántartások meglévő szabályozására, valamint az egyik kényszerhelyzetből a másikba sodródó nyilvántartók – elsősorban nem is katonai, hanem emberi – felelősségére vonatkozik. Megjegyezzük azonban, hogy az ipari háborúban a vezetés mechanizmusainak nincs lineáris oksági láncolata, mert a fegyveres akciók gyakran szétszakítják az egymásra következő elemeket, és a pillanat törtérsze alatt kaotikus viselkedés alakul ki.

A szerző néhány értékelő mondatban kitér a veszteséglajstromok és a név szerinti veszteségkimutatások különbözőségeire, megállapítva, hogy változóik nem azonosak, tartalmilag

⁹ Lásd vitéz Csaszkóczy Emil: Az osztrák–magyar haderő világháborús vesztesége. Magyar Katonai Szemle, 1931. 4. sz., 235–237.

alapvetően különböznek, a két forrás adatainak egyesítése csak részben, kompromisszumok árán lehetséges, valamint a név szerinti veszteségkimutatások az elsődleges adatforrások, ezek bevihetők a betegségek nemzetközi osztályozásába (BNO-10) is. „Magyarország embervesztésének pontos meghatározását az eltűntek nagy száma és a polgári áldozatok teljes körű összeírásának elmaradása megnehezíti. A statisztikai adatszolgáltatás 1944 őszétől fokozatosan leállt, s 1945 tavaszáig szünetelt, éppen akkor, amikor Magyarország területén áthaladt a front”¹⁰ – írta Bíró Andor a helyzetről, hozzátéve, hogy a visszacsatolt területek veszteségeiről – jugoszláv fegyveresek, a román Maniu-gárdisták, valamint a kárpátaljai kommunista partizánok áldozatairól csak becslések vannak.

LEVÉL AZ OLVASÓHOZ

A szerző levelében azokkal a nehézségekkel, a „hivatásos” történészek reakcióival ismereti meg az olvasót, melyekkel szembetalálkozott, mikor a témát kutatta. Úgy vélhetjük azonban, hogy a háborús katonai veszteség nem kizárólagosan történelmi kérdés. Ideje lenne őszintén beszélnünk a szakmai féltékenységekről, félelmekről, melyek jelen vannak a tudományos életben. Kritikát is azért nem fogadnak el egyes szakmai csoportok, mert bizonyára az felkavarná a tárgyban kialakított „konszenzust”, továbbá megzavarja a téma birtoklását, beszűkíti az érintettek addig domináns helyzetét, mozgásterét. Aki mindez ellen lázad, megbélyegzik, elveszti „civilizáltságát” a hosszú távra politikai konszenzussal is stabilizált mezőben. P. Bourdieu egyik munkájában említi „...Wassily Leontief »Academic Economics« (Leontief, 1982) című hosszú levelét, melyben rámutat, hogy a közgazdaságtan tudományos tekintélye egy kollektív tekintélyuralmi szervezeten alapul, melynek célja az egyetem fiatalabb hallgatóiban (younger faculty members) fenntartani a kollektív hitet és fegyelmet”.¹¹ A második világháborút követő megváltozott viszonyok között vette kezdetét bizonyos tudományágak politikától való függősége.

ÖSSZEGZÉS HELYETT

A szerző által feltárt adatokból, az ipari hadviselésnek (aknasérült, légitámadás-sérült, légi-bombahalál, légnyomás, robbanásos sérült, végkimerülés stb.); a harcnak (has-, tüdő-, szív-, fejlődés, lött seb stb.); valamint a veszteségek keletkezésének, összefüggéseinek, típusainak olyan dinamikáját és nyilvántartásának olyan hiányait látjuk, ami más kutatásokban nem válik ilyen megdöbbentővé, informatívává. Előtte ezeket a gyakorlati kutatással kapcsolatos problémákat még nem specifikálták ennyire. Ezért a kutatás módszertani vonatkozásaiban eredeti, mivel az adathalmazok közvetlenül a háború, a katona, és a környezet szervezősége; a harcászati szituáció intenzivítására és más jellemzőire (menekülés, szökés stb.); valamint az extrém feszültségterekben működő katonák magatartására is visszautalnak, miközben a veszteségkutatás módszertani problémáját is felfedi. Hozzáteszem, hogy a szerző kutatásával közelebb kerültünk a korabeli állam háborús készenlétének megismeréséhez is. Megjegyzem, a szökést (dezertálást) mindig, minden hadseregben halállal büntették, illusztrációként 1635-ből idézem a francia királyi dekrétumot „Öfelsége” seregeinek dezertőrei ellen: „... minden seregünkbe besorozott katona, legyen akár a lovasság vagy a gyalogság kötelékében, ki el

¹⁰ Bíró Andor: Magyarország megítélése a második világháborús szovjet és orosz szakirodalomban. Háború, hadsereg, összeomlás. Magyar politika, katonapolitika a második világháborúban. Zrínyi Kiadó, 2005, 169.

¹¹ Pierre Bourdieu: A tudomány tudománya és a reflexivitás. Budapest, Gondolat Kiadó, 2005, 109.

kívánta vagy el kívánja hagyni ezután szolgálati helyét a regiment vagy a lovassági kapitány által aláírt elbocsátó engedély nélkül, halállal bünhődjön.”¹²

Lehet-e a veszteségek adatait bármilyen elvekhez, eszmei prekonceptiókhoz igazítani? Válaszunk az lehet, hogy nem, és a szerző sem teszi ezt, kerüli a minősítéseket. A bombázásokról megállapítja, hogy azok az ún. célprioritások módosulása keretében folytak – a fogalmat ugyan csak nagyjából négy évtizeddel később alkották meg, és a gyakorlat csak részben szolgálta a háborús célok megsemmisítését, másrésztől biztosan az ellenség morális szétzúzását is célozta, hiszen olyan területeket támadott, amelyeknek a háború kimenetele szempontjából semmi jelentősége sem volt. E vélemény megerősítésére gondoljunk Drezda bombázására, ahol 300 000 ember semmisült meg egy éjszaka. A bombázások alatt ott volt katonaként, német hadifogságban Kurt Vonnegut (1922–2007) amerikai író, akit amikor felhoztak a pincéből, és látta a pusztítás mértékét, a következőket mondta a nyugati kulturális deficitről: „Nem gondoltam, hogy a mieink válogatás nélkül képesek pusztítani.”

Van-e értéke, és miért becsülendők az ilyen munkák? – ezt csak azok kérdezik, akik a magyar történelemre kívülállóként tekintenek. Úgy gondolom, elégedettek lehetünk, ha az újabb kutatások nyomán egy elesett katonához, vele kapcsolatban egy-egy új adathoz, az okok értelmezéséhez vagy alegysége helyzetének megértéséhez, és ezzel e terület kutatásának teljességéhez is közelebb kerülünk. A veszteségek részletes orvosi adatai nélkül ugyanis a modern háború értelmezhetetlen. Köszönet jár ezért a tudományos igényességgel, a halál-okokat az orvosi hivatás szakmai pontosságával, részletgazdagságával kutató szerzőnek (aki szakorvos, az orvostudomány kandidátusa).

Engedje meg a tisztelt olvasó, hogy megemlítsem tanárkollégám, Szabó A. Ferenc (1943–2015) professzor nevét, aki – szociális demográfusként szintén veszteségkutatásokkal foglalkozott – örült az anyagnak, de halála után az egyetemi kiadásra nem került sor. A hiánypótló munka a szakterület iránt érdeklődő olvasókon túl hasznos segédkönyv lehet az egyetemi oktatásban.

Dr. Szabó Tibor: Magyarország 2. világháborús katonai veszteségeiről – másképpen. A Magyar Olaj- és Gázipari Múzeum kiadása, Zalaegerszeg, 2017. (Szerk.: Szilágyi Teréz.)

FELHASZNÁLT IRODALOM

Bíró Andor: *Magyarország megítélése a második világháborús szovjet és orosz szakirodalomban. Háború, hadsereg, összeomlás. Magyar politika, katonapolitika a második világháborúban.* Zrínyi Kiadó, 2005.

Bourdieu, Pierre: *A tudomány tudománya és a reflexivitás.* Budapest, Gondolat Kiadó, 2005.

Csaszkóczy Emil: *Az osztrák–magyar haderő világháborús vesztesége.* Magyar Katonai Szemle, 1931. 4. sz.

Für Lajos: *Mennyi a sok sírkereszt?* Alföld, 1984. 9. sz.

Gazette du 6 octobre 1635, no 116, (reproduit dans Vicomte de Noailles, Le Cardinal de La Valette, Lieutenant général des Armées du Roi, de 1635 à 1639, Librairie Académique Didier, Perrin et Compagnie, Libraires – Editeur, 1906, 569–571.) Fordította: ifj. dr. Harai Dénes.

¹² Gazette du 6 octobre 1635, n° 116, (reproduit dans Vicomte de Noailles, Le Cardinal de La Valette, Lieutenant général des Armées du Roi, de 1635 à 1639, Librairie Académique Didier, Perrin et Compagnie, Libraires – Editeur, 1906, 569–571.) Fordította: ifj. dr. Harai Dénes.

- Javorniczky István beszélgetése Andorka Rudolf-fal. II. rész. Századok, 2006/2. sz. (Interjúszám: 567.)
- Kassák Lajos: *Budapest ege alatt*.
- Páskándi Géza: *A szabadság színeváltozásai*. Magvető Kiadó, 1984.
- Stark Tamás: *Magyarország második világháborús hadifogoly-vesztése*. Valóság, 1986. 12. sz.
- Ujházi Loránd: *Eredetiség vagy kulturális klónozás?* Interjú. Hadtudományi Szemle, 2017/1. http://uni-nke.hu/downloads/kutatas/folyoiratok/hadtudomanyi_szemle/szamok/2017/2017_1/17_1_forum_harai1.pdf